

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 23, Sayı/Issue: 44, Yıl/Year: 2021 (Aralık/December)

Muhammed İsa Yüksek. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Bağlam Bilgisi: Referansları ve Sınırları*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Baskı, 2018, 167 s.

Değerlendiren/Reviewed by

Bayram Demircigil

Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı - Dr., Sakarya University Faculty of Theology, Department of Tafsir.

bdemircigil@sakarya.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5614-8141>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap Dergerlendirmesi/Book Review

Geliş Tarihi/Date Received: 15/09/2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 08/11/2021

Yayın Tarihi/Date Published: 15/12/2021

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Muhammed İsa Yüksek. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Bağlam Bilgisi: Referansları ve Sınırları.* İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Baskı, 2018, 167 s.

Kur'an metninin sahih biçimde anlaşılması çerçevesinde modern dönemde üzerinde çokça durulan bağlamın gözetilmesi ilkesinin gerek ülkemizde gerekse yurtdışında çok sayıda araştırmaya konu olduğu gözlenmektedir. Bu çalışmaların önemli bir kısmında bu ilkedен hareketle geçmişte ve günümüzde sergilenen Kur'an yorumlarının bağlama aykırı olduğu gerekçesiyle kabul edilemez bulunduğu müşahede edilmektedir. Bu noktada en önemli eleştiri konularından birini hususî içerikli bir nassın umumî olarak telakki edilmesi, diğer bir ifadeyle hâs bir lafzın medlûlünün umuma hamledilmesi oluşturmaktadır. Böyle bir yaklaşımda fıkıh usulünde bilinen ve pek çok müfessir tarafından kabul edilmiş olan "İtibar lafzın umumunadır, sebebin hususî oluşuna değil" biçiminde formüle edilen kurala yönelik eleştirel ve kuşku bakış etkili olmuştur. Bu da beraberinde "Acaba Kur'an'ın anlaşılmasında bağlama riayet ilkesinin durması gereken yer neresidir?" sorusunu gündeme getirmiştir.

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Dr. Öğretim Üyesi olarak görev yapmakta olan Muhammed İsa Yüksek'in bu çalışması bir bakıma mezkur soruya cevap verme amacı taşımaktadır. Yazar'ın ulûmü'l-Kur'ân literatürünü merkeze alarak yaptığı bu çalışma; Giriş, Ulûmü'l-Kur'an'da İç Bağlam, Ulûmü'l-Kur'an'da Dış Bağlam, Bağlam Bilgisinin Sınırları ve Sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

Bu çalışmada klasik ve modern çok sayıda kaynaktan yararlandığı görülmektedir. Bu durumun da çalışmaya bütüncül bir nitelik kazandırdığı söylenebilir. Klasik eserler içinde en fazla Gazâlî'nin *el-Müstasfâ'sı*, Zerkeşî'nin *el-Burhân'ı*, Suyûtî'nin *el-itkân'ı* ile Şâtıbî'nin *el-Muvâfakât'ına*; modern çalışmalardan da Zürkânî'nin *Menâhilü'l-irfân'ı*, Nasr Hâmid Ebû Zeyd'in *Mefhûmu'n-nass* adlı eserinin *İlahi Hitabın Tabiatı* adıyla Mehmet Emin maşalı tarafından yapılan çevirisi ile *et-Teccid ve't-tahrîm ve't-te'vîl*'inin Muhammed Coşkun tarafından *Yenilik, Yasaklama ve Yorum* adıyla yapılan çevirisine, yine aynı müellifin *en-Nass es-sulta el-hakika* adlı eserinin Muhammed Coşkun tarafından *Kutsal Metin, Otorite ve Hakikat* adıyla yapılan çevirisine, Düccane Cündioğlu'nun *Anlamın Buharlaşması* ile *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlamın Tarihi* adlı eserine, H.P. Rickman'ın *Anlama ve İnsan*, Doğan Aksan'ın *Anlambilim* adlı eserine müracaat edilmiştir.

Yazar, bu çalışmanın Giriş bölümünde mesajın muhataba aktarılmasında kullanılan dilin muhatabın sahih anlama ulaşması için yeterli olmadığı, dilin dizge düzeyinde tabîî bağlamla ilgili hususların bilinmesinin gerekliliği gibi genellikle bağlamla ilgili eserlerde ele alınan konular üzerinde dururken bu

hususların Kur'an'ın anlaşılmasında da geçerliliğini koruduğunu vurgulamıştır. Ona göre Kur'an metnini anlamada gerekli olan bu bilgi malzemesi tefsir, hadis ve usul ilimleri kanalıyla gelecek nesillere aktarılmıştır. Bu hususta Batı'da dilbilim çalışmaları yapan bazı Müslüman ilim adamlarınca "Batılı anlam teorileri"nden bağlam teorisine sığınılmış, ancak anılan teorinin doğduğu dünyanın ve bu yazarlarca kaleme alınan metinlerin ontolojik aidiyeti göz ardı edilmiştir. Bunun sonucunda son çeyrek yüzyılda Türkiye'de ve Arap dünyasında bu hususta bir taraftan bağlam bilgisinin klasik literatürde başından beri var olduğunu savunan görüş ile bunun tersine anılan literatürde konunun hep ihmal edildiğini ileri süren iki ayrı görüş boy göstermiştir. Yazara göre bu hususta kaleme alınan ve sayıca bir hayli fazla olan çalışmalar arasında nitelikli olanları azdır (s. 13-17). Burada klasik literatürde bağlam bilgisinin ulûmu'l-Kur'ân literatüründeki münâsebât ilmi ile Mekkî-Medenî ilminden oluşan referanslarının ve sınırlarının tespit edilmesinin gerekliliği üzerinde duran yazar bu hususta klasik anlam teorilerinin daha uygulanabilir ve daha gerçekçi olduğunu ileri sürmektedir. Bu referanslar arasına esbâb-ı nüzulü almamasını ise bunun anlamla ilgili olmaktan ziyade anlamın kapsamına dair rivayetlerden oluştuğu biçiminde hayli genelleyici bir gerekçeyle açıklamaktadır (s. 22-23). Kanaatimizce çalışmanın temellerinden birini oluşturan bu tercih somut örnek/örneklerle açıklanmış olsaydı bu yaklaşımın daha ikna edici olacağı muhakkaktı. Zira konuyla ilgili yazılan eserlerde genellikle esbâb-ı nüzul bilgilerinin referans gösterilmesine¹ karşın Mekkî-Medenî ilminin temel alınmasının farklı bir tavır olması itibarıyla meselenin daha müdellel kılınmasına duyulan ihtiyaç izahtan varestedir. Öte yandan yazarın, yaygın olarak gözlemlendiği üzere günümüzde Kur'an araştırmalarında bağlam bilgisine bu denli kıymet atfedilmesine sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır.

Bağlam Teorisinin Aidiyeti başlığını taşıyan bölümde anlam ve bağlam, anlama ve nesnellik gibi modern yaklaşımların yanı sıra bunların klasik ve modern İslamî literatürdeki izdüşümlerine yer verilmiştir. Bağlam kavramı altında incelenen bu konunun Batı'da 20. yüzyılda dilbilimcilerin dikkatini çektiği dile getirilmiştir. Daha sonra Batı'da anlam kuramları üzerinde çalışan ve bunu durum bağlamına dayandıran J. R. Firth (ö. 1960), Ferdinand de Saussure (ö. 1913), Malinowski (ö. 1942), Sapir (ö. 1939), Whorf (ö. 1941) ve Bloomfield (ö. 1949) gibi dilcilerin konuyla ilgili değerlendirmeleri özetlenmiştir. Yazar, bu değerlendirmeler arasında konuyu dil içi ve dil dışı unsurlar biçiminde ele alması itibarıyla Firth'in yaklaşımının daha makul olduğunu belirtmiştir. Buradan da onun modern bağlam teorilerine kategorik retçi bir

1 Örneğin bk. Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam* (İstanbul: Şule Yayınları, 2008), 185-223; Şahin Güven, *Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 297, 299.

tavırla yaklaşmadığı rahatlıkla görülebilir (s. 29-35). Anlamanın nesnel bir düzeyde gerçekleşmesi için bağlamın önemini yadsımamakla beraber bağlam bilgisini anlamlandırmadaki sübjektifliğin de anlamada nesnelliğe engel olacağını dile getiren yazar, Batı'da dilbilim ve hermenötik alanında özellikle Dilthey tarafından ileri sürülen "bir yazarı onun kendisini anladığından daha iyi anlamak" şeklindeki düşünce sistemini metin ve bağlam üzerinde hegemonya kurulması şeklinde tanımlamakta haklıdır (s. 37-40). O, bu noktada dilbilim, anlambilim ve yorumbilim alanında Batı dil felsefesi kaynaklı teorilerle ilgili ihtiyatlı duruşunu yeniden sergileme ihtiyacı duymuş ve vahiy kaynaklı metinlerin bu teoriler eşliğinde değerlendirilmesine olumlu yaklaşmıştır. Bu çerçevede yazar, modern dönemde kimilerinin Batı'daki dilbilim çalışmaları ve bağlam teorilerinin etkisiyle klasik literatüre göndermede bulunmak suretiyle siyak kavramını hem dizgesel bağlamı hem de dış bağlamı kapsayacak şekilde kullanmalarına klasik metinlerin anlaşılmasında soruna yol açacağı gerekçesiyle karşı çıkmakta haklı görünmektedir (s. 41). Yazar, usulcülerce ortaya konulan nassın delâleti kavramlaştırmasına dayanarak siyakın sözcüklerin mefhumu ile ulaşılan ikincil manayı belirleyen dizgesel kurulumu karşıladığı tespitinde bulunmuştur (s. 46). Doğrusunu söylemek gerekirse, bu kavramlaştırmada hem lafızların mefhumundan hareketle siyaka göre belirlenen anlamın hem de usulcülerin nassın işaretinden çıkardıkları ve siyakın dışında olan mananın ikincil anlam olarak tavsif edilmesinin (s. 47, 146-147) kavram kargaşasına yol açması kuvvetle muhtemeldir. Yazar, bir taraftan klasik literatürdeki siyak kavramının modern Batı'daki dil çalışmalarında ortaya konulan bağlam kavramıyla bağdaştırma çabalarına karşı çıkarırken diğer taraftan bağlam kavramının usul literatüründeki izini sürmüş ve ilgili literatürde bunun siyak kavramıyla varlık kazandığı, bu kavramın temelde metin içi bağlamı ifade etmekle beraber metin dışı bağlamı da kuşattığı şeklinde açıklamalara yer vermiştir (s. 50).

Ulûmu'l-Kur'an'da İç Bağlam başlığı altında metin içi bağlamın Ulûmu'l-Kur'an'daki referansı, metin içi bağlamın tartışıldığı zemin, ayetler arası bağlantıların kurulmasının imkânı, kriter sorunu ve keyfiyet sorgulaması gibi konulara yer verilmiştir. Yazar, metin içi bağlamın tartışıldığı zemin konusunda Kur'an'ın i'câzının nazmında olmayıp gaybî haberlerinde bulunduğu iddiasını seslendiren Nazzâm (ö. 231/845) ile bunun karşısında yer alan ve i'câz'ın Kur'an'ın üslup, belâgat, nazm ve tertibinde olduğunu savunan âlimlerin görüşlerini özetlemiş ve bu ikinci gruptaki âlimlerce savunulan görüşten yana bir tutum sergilemiştir. Ancak o, bu tutumu temellendirirken i'câzın Kur'an'ın mahiyetiyle ilgili bir nitelik oluşuna dayanarak Kur'an'ın mu'ciz olarak tavsifinin uygun olmadığını ileri sürmüştür. Buna gerekçe olarak Kur'an ayetlerine Kur'an isimlendirmesi yapıldığında gaybî haberler vb. bilgiler içermeyen ayetlerin bu vasfı hâiz olmayışını göstermiştir. Dolayısıyla ya-

zar, bu mahzuru ortadan kaldırmak üzere Kur'an hakkında *mu'ciz* yerine olarak Abdülhamid Ferâhî tarafından savunulan *münezzel li'l-i'câz* şeklinde bir kavramlaştırmaya gidilmesini önermiştir (s. 72-73). Oysa gerek kavramsal gerekse terimsel düzeyde Kur'an lafzıyla ne kastedildiği açıktır. Kur'an ayetlerine Kur'an tabirinin tesmiye edilmesi ise mecâzî bir kullanımdır. Tek tek bütün ayetlerde aynı mucizevî vasfın bulunmaması Kur'an'ın küllî anlamda mucize oluşuna zarar vermeyecektir. Dolayısıyla isabetli görünmemesi itibarıyla bu değerlendirmenin tekrar gözden geçirilmesi yerinde olacaktır.

Ulûmü'l-Kur'an'da Dış Bağlam başlığını taşıyan bölümde Kur'an metni ve dış bağlam, Mekkî-Medenî ayırım kriterleri, Mekkî-Medenî ayırım kuralları, Mekkî-Medenî sûrelerin özellikleri gibi konular üzerinde durulmuştur (s. 111-118). Ancak Mekkî-Medenî ilminin sabit ve oturmuş bir standarda sahip olmadığından söz edildiğine göre bunun dış bağlamın sağlıklı biçimde anlaşılmasına nasıl bir katkı sunacağına biraz daha açıklanmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Bağlam Bilgisinin Sınırları başlığını taşıyan bölümde bağlamın mahiyeti, ulûmü'l-Kur'an çerçevesinde bağlam bilgisinin aidiyeti, bağlam bilgisinde nesnellik sorunu ve kasd-ı mütekellimin belirlenmesinde epistemolojik düzey gibi konular üzerinde durulmuştur. Bu bölümde modern dönemde Batı'da yapılan çalışmaların İslam dünyasını etkilemesi sonucunda nassı anlamada bağlam bilgisinin kontrolsüz bir şekilde genişlemesinden bahsedilmiştir. Yazar, bu durumun Kur'an metnini her yoruma açık hâle getirdiği iddiasını sahiplenmiştir (s. 126). Yazarın böyle bir değerlendirmede Nasr Hâmid Ebû Zeyd'in konuya dair ifadelerini temel aldığı müşahede edilmektedir. Ebû Zeyd'in yaklaşımı hakkında geçerli olsa da bu değerlendirmenin bağlamdan hareketle yapılan bütün yorumları kapsamadığını ifade etmek gerekir. Yazar, olgunun nassı öncelediği ve yönlendirdiği şeklinde Ebû Zeyd tarafından dile getirilen teze yönelik itiraz ve tenkitlerini çalışma boyunca sürdürdüğünü açıkça belli etmektedir (s. 129).

Yazarın konunun nassın mahiyeti içinde ele alınarak Kur'an'ın anlaşılmasında bağlam bilgisine yegâne belirleyici bir rol biçilmesine karşı çıkması makuldür. Zira bu, nesnelliği tartışmalı olan bağlam bilgisinin ifade ettiği anlam ve değeri sınırlarına çekme çabasını yansıtır. Kur'an'ın iç ve dış bağlamının çalışma boyunca münasebât ve Mekkî-Medenî ilmiyle sınırlandırıldığı görülmektedir. Bu çerçevede, dış bağlamın bilinmediği ya da unutulduğu durumlarda münasebât ilminin bu açığı kapattığı dile getirilmektedir (s. 132).

Yine yazarın siyak-anlam ilişkisinde siyakın mutlak belirleyiciliğinden ziyade mananın siyaki belirlediği durumlardan söz etmesi bağlamın standart ve sabit bir durumu ifade etmediğini anlatması bakımından önemlidir. Bu kısmında Mekkî-Medenî ilmine dayalı bilginin nesnellikten uzak olduğu tespiti- nin yanı sıra bu rivayetlerin yetersizliğinden, bu husustaki kesin bilgilerin az,

nüzul tertibi konusundaki tasniflerin zannî olduğundan, dolayısıyla zannî sonuçlar ihtiva ettiğinden bahsedilmiştir (s. 136-139).

Sonuç olarak, Muhammed İsa Yüksek tarafından kaleme alınan bu çalışma, Kur'an'ın anlaşılmasında bağlam bilgisinin farklı boyutlarına dikkat çekmesi ve bu konudaki verilerin kayda değer olmakla beraber her durumda sabit ve standart bir durum arz etmemeleri nedeniyle yorum faaliyetinde mutlak bir referans oluşturmadığını açığa kavuşturması açısından önemlidir. En azından yazar, bu çalışmayla günümüzde üzerinde çokça durulmakla birlikte mahiyet ve sınırları konusunda belirsizlikler bulunan bir konuda sınır tayin etme ve belli bir çerçeve çizme yönünde ciddi bir çaba sarfetmiştir. Böylece Kur'an ayetlerinin yorumlanmasında muhtelif çalışmalarda sık sık gerekliliği vurgulanan bağlamın gözetilmesinin sınırları ve çerçevesi, bir başka ifadeyle durması gereken yerin ne olduğu konusuna yoğunlaşılması biçiminde bundan sonraki süreçte çalışmaların yönelmesi gereken istikamete de bir bakıma işaret etmiş olmaktadır.